

KEÇƏN ƏSRİN 70-Cİ İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN AKADEMİK DRAM TEATRINDA XARİCİ DRAMATURGIYANIN SƏHNƏ YOZUMU

İlham QAZIZADƏ

Azərbaycan teatrının vaxtaşırı xarici dramaturgiyaya müraciəti bir çox cəhətdən yönəlməlidir. Bu ənənə aktyorların sənətkarlıq imkanlarının artmasına, tamaşaçıların dünyadakı teatr prosesləri ilə yaxından tanışlığına, həmçinin onların estetik zövqlərinin rəngarəngliyinə təsir edilə bilməzdir.

Alman ədəbiyyatının məşhur simalarından olan F.Şillerin Akademik Teatrımızdakı oynanılan "Məkr və məhəbbət" pyesinin ilk tamaşası 1979-cu ilin 17 noyabrında oldu (1). Əsərdə eşq haqqındakı dastanların aparıcı mövzusu olan məhəbbətin gözəlliyi, onun qüdrəti həyata yenidən qədər qoyan gənclərin ülvə hisslərinə qara qüvvələrin hər cür müqavimət göstərmələri böyük ürək yanığı ilə ifşa hədəfinə çevrilir.

Teatrın kollektivi başda rejissor Ə.Şərifov olmaqla XVIII əsrin romantik fikir və ehtirasları ilə zəngin faciə real həyatı, mənəvi əzab və kədərli dövrün tarixi çarpışmaları fonunda canlandıran quruluşda romantik xəyalları əsiri olan Luiza Miller və prezidentin oğlu Ferdinandın hələ zamanın müti qanunlarına məruz qalmayan pək məhəbbətləri, bu hadisələri təsvir edən səhnələrdə açıq-saçıq riyakarlığa nifrət oyadan yalançı pafosdan, ritorikadan, məntiqi səhnə vurğularından qaçaraq, əsasən insan duyğularının təbiiyyətinə diqqət yetirilmişdir. Yaradıcı heyət səhnənin ifadə vasitələri ilə Şillerin öz sözü ilə desək "şəri mühakimə etməyə başlayır" (2).

Aktyorların oyununu vahid axara salan quruluşda müstəbid rejimə qarşı öz səadət və haqq yolunu arayan xalqın mübarizə əzmi tamaşanın humanist pafosunu önə çəkirdi. Tamaşada nəzəri cəlb edən cəhətlərdən biri də əsas rolların Ledi Milford - Ş. Məmmədova, Luiza - A. Pənahova, Ferdinand - F. Poladov kimi gənclərdən ibarət olmasıdır.

Aktrisa A. Pənahova obrazın hissələrinin incəliyini inandırıcı səpkidə aşkarlayırdı. Luizanın həyat təcrübəsi az olduğuna baxmayaraq, qəlbinin təmizliyi, paklığı nəzərdən yayınmırdı. O sadələşməyi sayəsində bir çox uğursuzluğa düşür olmur, lakin öz əməli uğrunda mübarizəsində fədakardır. Luizanın kədəri və yaşadığı həyəcanlı anlar xarakterin sadələşməsindən doğduğu aydın görünür. O atasını zindandan xilas etmək üçün fədakarlığa gedir, yalan məktubu yazmağa razı olur. A. Pənahovanın Luizası ilə Ledi Milfordun görüşündə hər iki obrazın daşdıqları amallar aşkarlanır. Əsərin yazılma tarixindən də məlumdur ki, müəllifi Luizanın taleyi daha çox maraqlandırır. Ona görə də əsəri "Luiza, Miller" adlandırmışdı. Pyesə "Məkr və məhəbbət" adı isə əsəri ilk dəfə tamaşağa hazırlayan teatrın direktoru vermişdir (2). Belə nəticə, faciəli taleyə malik insanın surətini yaratmaq ifadədən zəngin mənəvi durum tələb edir. Atasını Miller onu təbiiyyəti və mehriban təbiətə malik ruhda böyütmüşdür. Ali hisslərlə aşılanmış qız faciənin qanlı oyununu öz taleyində duymalı olur. Aktrisa ifasında obrazın yaşadığı faciənin ağırlığına dözümlülük, düşüncəvi situasiyadan heyfislənməsini inandırıcı boyalarla rəsm edirdi (3).

Mühitin mənəvi zərbələrinə dözən Luizanın atası Miller ictimai quruluşdan çəkdiyi məsuliyyətlər onun taleyində də öz əksini tapmışdır. Aktyor S. Hüseynov namuslu, vicdanlı bir insan kimi onu əhatə edən mühitdən heç bir ədalət gözləmir. O, böyük əzablarla böyütdüyü Luizanın məhəbbətin əziyyətlərinə düşür olduğunu bir ata həssaslığı ilə hiss edir, lakin köməklik göstərə bilmədiyi üçün mənəvi baxımdan düşgün əhval-ruhiyyə yaşayır.

Luizanın atası isə qızının Ferdinand kimi varlı bir adamlarla sevişməsinə özünə şərəf sayır. Aktrisa

Ə.Nağıyeva hər bir vasitə ilə izdivacın baş tutmasını arzulayır. İfaçının oyununda yaranmış şəraiti dərinədən anlayın bir ev qadınının surəti canlandırılır.

Quruluşun zəngin xarakterlər qalereyasında Ledi Milford mürəkkəb obraz kimi nəzəri daha artıq çəkir. Bu rolda Ş.Məmmədova təkəbbürlü, şöhrətpərəst, ehtiraslıdır. Həyatın amansız fırtınası hələ mühtin acısını bir o qədər dadmamış bu zavallı qızı Almaniyaya gətirmiş, hersoq kimi şəhəvət əsrinin sarayına salmışdır. O öz gözəlliyi, şivə-nazi ilə hersoqu məftun edir. Ledinin hər istəyi həyata keçirilir. Aktrisanın oyunundan hiss edilir ki, bu saraydakı həyat təzi onu razı salmır. Qız bütün varlığı ilə əsl məhəbbətin sorağındadır. Buradakı güzəranı müvəqqəti xarakter daşıyır. Ş.Məmmədovanın Ledi Milfordu xaraktercə bütöv, öz istəyini sirr kimi qəlbində saxlayan bir adamdır.

Hersoq səhnədə görünür, lakin onun törətdiyi dəhşətli əməlləri Ledi ilə əlaqədar epizodlarda aşkarlanır. Qıza agah olur ki, hersoqun göndərdiyi hədiyyələrin haqqını həmişəlik Amerikaya satılan alman əsgərləri ödəyirlər. Kamerdinerin danışdığı acı həqiqətlərini eşitdikdə Ledini dəhşət bürüyür. Aktrisanın Ledisi böyük həyəcan yaşayır, buradan baş götürüb qaçmağı üstün tutur.

Aktyor İ.Dağıstanlının Prezidenti oğlu Ferdinand dövləti necə alçaldığı əməllərdən istifadə edərək idarə etdiyindən fəxrli danışır. "Mən bütün bunları sən üçün etmişəm" (2) deyərək F.Poladovun bir növ özü də bilmədən iştirakçı kimi qələmə verilməsi gəncin daxili aləmində nifrət hissi oyadır (3). Şahidi olduğu hadisələr sanki gözənilmədən onun oyununda, səsinə ahəngdarlığın pozulmasını doğurur ki, bu da ifaçının obrazının tamlığına az da olsa ritorik notlar doğururdu (2). Bu yönlü kiçik qüsurlara baxmayaraq, gənc aktyorun oyunu fərəhləndirici ruh yüksəkliyi oyadırdı.

Tamaşadan alınan təəssürat belədir ki, məkr ələmini təmsil edən tiplər işıqlı qüvvələrə nisbətən daha parlaq, qüvvətli alınmışlar. Bu da təbii haldır. Çünki dvoryan-mütəlqiyət mühitini canlandıranlar hökmran olduğu zamanın həlledici söz sahibləri idilər. Ədalətsizliyə qarşı çıxan üsyankar qüvvələr isə əsərin ərsəyə gəldiyi dövrdə hələ özlərinin ritorik xarakterli çıxışları ilə nəzərə çarpır, onların fikirləri isə bir növ romantik hisləri tərənnüm edən müəllifin düşüncələri ilə səsleşirdi. Hər bir dövrün qəhrəmanı öz zamanının məfkurə tərzinin sahibidir. Məhz ona görə də Luiza, Ferdinand kimi şəxsiyyətlərin çıxışlarının pafoslu səsleşmələri təbii haldır.

Tamaşanın uğurlu alınmasında şairə N.Rəfibəylinin rəvanlığı ilə seçilən tərcümsəi, rəssam N.Fətullayevin hadisələrin cərəyan etdiyi mühtin təbii görümlərini verən tərtibatı, iştirakçıların geyimlərindəki əlvanlıq xüsusilə nəzərə çarpırdı (4).

Azərbaycan Dram teatri 100 illiyi qarşısında Akademik Teatrımızın səhnəsində həllini tapmış dahi dramaturq V.Şekspirin "Firtına" pyesinin ilk tamaşası 1974-cü ilin 3 martında baş tutdu (1). Dramaturqun yaradıcılığının üçüncü mərhələsində qələmə alınan fantastik ünsürlərin bolluğu baxımında bu simvolik pyes quruluşçu rejissor T.Kazımovun səhnə yozumunda

insan təbiətindəki çirkin əməllər üzərində qələbəni göstərməklə gələcəkdə insanları bütün eybəcərliklərin kökünü kəsməyə, yer üzərində gözəlliyin bərqərar olmasını tərənnüm edən bir tamaşa idi.

Şöhrətpərəstlik hissi ilə yaşayan qardaşı Antonio tərəfindən hakimiyyətdən əli çıxmış Prospero qızı Miranda ilə bir adada məskən salmağa məcbur olur. Xəyanətə, şər qüvvələrə qarşı barışmaz mövqə tutan, müdrik insani keyfiyyətləri ilə diqqət çəkən Prosperonun simasında aktyor M.Dadaşov obrazın incə çalarlıqları bacarıqla təcəssüm etdirirdi. İfaçının düşünərək oynadığı Prospero ətrafdakı insanlara səmimiyyətlə yanaşan, hər kəsin hisslərini duymağa çalışır. Onun yerşi, bəzən heykəl kimi sakit duruşu, düşüncə mühtin seyr edən mənalı baxışı, qayğılı görünüşü bu insanın xoş məramlı niyyətini bir daha təsdiqləyirdi. Hiss edilirdi ki, Prospero öz qüvvəsinə, ağılına, bacarığına inanır, ətrafındakı adamları şər, naqis hərəkətlərdən çəkəndirməyə çalışır. Bu insan yalnız xoş niyyətləri həyata keçirməyə qadir olduğuna böyük inan tələq edir. Prospero yanhevvan, yanadam Kalibanı, insana xeyir verən təbiət hadisələri barədə əvvəldən xəbər tutan Arieli öz xoş niyyətinə xidmət etməyə, bir sözlə, onların qüvvələrini insan səadətində çalışmağa yönəldir. Prosperonun humanist təbiətini insanlarda öz bəhrəsini gördüyü epizodlarda ifaçının oyun üslubunun təbiiliyi, inandırıcılığı tamaşaçıdan onun həyat amallarına böyük ümid hissi oyadırdı (5). Prospero qızı Miranda ilə Ferdinandın gələcək həyat yollarında yalnız işıqlı əməllərə xidmət edəcəklərinə əminidir. O, qardaşı Antonionun etdiyi xəyanəti bağışladığını və qızı Mirandanı da əmisini əfv etməyə çağırdığı səhnələr bu insanın şəri yox etmək üçün yarandığı qənaətini bir daha təsdiqləyirdi (5). Onun fikrincə, ətrafdakılardan pislik görənlər insanlara ədavət saxlamamalı, xoş niyyətli olmağı bacarmalıdır. Yalnız həyatı bu olla gözəlləşdirmək mümkündür.

Prosperonun qızı Miranda gözəldir, pak hisslərə yaşayan bu insanın obrazını Akademik teatrdakı ilk işi olan E.Haşımovaya yaradırdı. Aktrisanın oyunu obrazın saflığı, atası ilə birlikdə düşüncə bu qaribə, heyrət doğuran adada rastlaşdığı insanlara heyranlıqla baxması onun hələ formalaşmamış təbiətinin paklığı və bakirəliyindən xəbər verir. Ümumiyyətlə daha artıq rəmzi obrazlara köklənən quruluşda onun şəxsi keyfiyyətləri insan təbiətinin xeyir işlərə meylini təcəssüm etdirən qüvvə kimi sülh göyərçini təsirini bağışlayır. İnsanların xeyirxah rəmzi kimi verilən Miranda və Ferdinand (H.Qurbanov) obrazları bir növ tamaşanın xoş niyyəti ilə səsleşirdi.

Pyesdə Prospero fantastik obrazları, təbiətin müxtəlif qüvvələrini təmsil edən ilahələri ram edir və onları öz humanist niyyətinin xidmətinə istiqamətləndirir. Tamaşada həmin surətlər ixtisar olunduğundan bu yönlü keyfiyyətlər Ariel obrazı üzərində cəmləndirilib. Və bu da tamaşanın xeyrinə, yığcamlığına xidmət göstərmişdir.

Zərif, pak təbiətli Ariel Prosperonun xeyirxah niyyətlərini aşkarlamağa yönələn qüvvədir. Aktrisa Ş.Məmmədova rolun əsas mahiyyətini danışır

tərzindəki məlahətliyində, rəqlərin çevikliyində çatdırırdı. Kaliban insanın mənəvi xüsusiyyətlərindən məhrum olan bir varlıqdır. Prospero özünün bəşəri hisslərini bu adama da tələq etmək istəyir. Lakin Kalibanın təbiətinə hopmuş qeyri-insani keyfiyyətləri ram etməyi bacarmır. S.Rzayevin ifasında obrazın pis cəhətləri, eybəcərlik boyalınının qatılığı inandırıcı oyun baxımından nəzəri cəlb edirdi. Yazılan rezenzyalarda da aktyorun oyunu və rolun rejissor şərhinin güclü olduğu xüsusi qeyd olunurdu (6).

Xeyir və şər in mübarizəsini əks etdirən quruluşun sonunda Prospero ilə birlikdə adaya düşənlər əvvəlki aləmlərinə qayıdırlar. Ada gözəl Ariel və kobudluğundan əl çəkməyən Kalibanın sərəncamında öz ahəngdar həyatını davam etdirir. Tamaşa nikbin notlarla, Ariel və Kalibanın oxuduqları azadlıq nəğmələri ilə

tamamlanır... Quruluş barədə yazılan rəylərdə bəzi surətlərin natamamlığı, onların üzərində iştirakçıların təkrarən yaradıcılıq işləri aparmaları məsləhət görülürdü (1). Bu cür iradlarla razılaşmaq mümkündür. Lakin kiçik çatışmamazlıqlara baxmayaraq, quruluşun həm yerli, həm də Moskvaya qastrol zamanı paytaxt teatr ictimaiyyəti tərəfindən rəğbətə qarşılınması tamaşanın uğurunu bir daha təsdiqləyirdi.

Əlbəttə belə çətin, çoxplanlı pyesin müvəffəqiyyətinə Anarın əsəri səliss və rəvan dilə tərcümə etməsi, rəssamlardan O.İbrahimov və Lemeşevin əhalisi cəmlənən dağlı-təpəli, yaşayış üçün səliqəsiz ada haqqında təsəvvür yaradan tərtibatları quruluşun uğurunda da az rol oynamamışdı (5).

Açar sözlər: pyes, rejissor, teatr, obraz, aktyor.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan teatr antologiyası. 2-ci cild, səh.64; 65
2. M.Arif. "Məkr və məhəbbət". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1973, 29 dekabr, №298
3. Cəlil Məmmədov. "Məhəbbətin üvliliyi, məkrin rezilliyi", "Bakı" qəzeti, 1973, 12 dekabr, №289

4. Mirzə İbrahimov. "İşıqlı fikirlər, güclü ehtiraslar", "Kommunist" qəzeti, 1974, 21 fevral, №44.
5. İnqilab. V.Şekspirin yeni görüşü. "Bakı" qəzeti, 1974, 17 may, №113
6. Kəmalə Cəfərzadə, Məryəm Əlizadə. Firtınadan sonrakı harmoniya. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1974, 22 iyun, №26

Сценическая интерпретация зарубежной драматургии в Азербайджанском Академическом Драматическом Театре в 70-е годы прошлого века

В статье наряду со сценической интерпретацией пьес Ф.Шиллера «Коварство и любовь», В.Шекспира «Шторм», отмечаются положительные стороны и недостатки этих постановок.
Ключевые слова: пьеса, режиссёр, театр, образ, актёр.

Stage interpretation of foreign drama in Azerbaijan Academic Drama Theatre in 70-s of last century

The article gives stage interpretation of plays of Fr.Schiller "Love and intrigue", W.Shakespeare "Storm" and notes positive and negative aspects of these stagings.

Key words: play, producer, theatre, character, actor.